

Desfonologizazioa

desberdin ebakitzen da *j* euskalki batetik bestera.

Desfonologizazioa

desfonologización / déphonologisation / dephonologization

Bi →fonemaren arteko desberdintasun fonologikoa ezabatzeari desfonologizazioa deritza. Adibidez Espainiako eskualde gehienetan [j]-rekin gertatua, aldekaritasuna galdu eta [y] fonemarekin nahasi dena: (pollo — poyo).

Desideratiboa

desiderativo / desideratif / desiderative

Desira-ideia adierazteko balio duen adizkiari desideratibo deitzen zaio; desideratibo hori atzizki espezifikoko baten bidez eman daiteke; latinez *-urire* zen →atzizkia. *Edere/esse* (jan) →aditzetik, *esurire* (jan nahi) desideratiboa sortu zen.

Desinentzia

desinencia / désinence / desinence

→Izen baten, →izenorde baten edo →adjektibo baten bukaeran (→kasu-desinentziak) edo →aditz baten bukaeran (→pertsona-desinentziak), →erroarekin batera forma jokatua bat osatzeko, jartzen den →hizkiari esaten zaio desinentzia. Horrela, *gizoni* forman, *-i* da desinentzia.

Deskodéketa

descodificación / décodage / decoding

Sin.: DESKODIFIKAZIOA

Bidali den →mezuaren hartzaileak egiten duen →zeinuen identifikazioa eta interpretazioa da, hots, kodeketaren kontrako eragiketa. →Jakobsonek dioenez, deskodéketa prozesua →soinutatik zentzutara doa, alegia, elementuetatik →ikurretara.

Deskodifikazioa

Ik. DESKODEKETA

Desplazamendu semantikoa

desplazamiento semántico / glissement de sens / semantic displacement

Desplazamendu semantikoa edo zentzu-→aldaketa, →eratorpen-prozesu inplizituztat hartzen du Ch. Bally-k. Desplazamendu semantikoa, →hitz bat formaz aldatu gabe beste →kategoria batetara pasaraztea da.

Gramatika tradizionalak *eratorpen inproprio* bezala sailkatzen zuen fenomeno hau eta

gertaera oso nabarmenak, →infinitiba edo →adjektiboa →substantibo→funtzioan jartzea adibidez, seinatzeko erabiltzen zuen izen hori.

Ch. Bally-k lexikoaren eraketarako bereziki emankorra den bide jeneral bat ikusten du hor. Ematen dituen adibideak —frantsesez jartzen ditu— argigarriak dira, beren aniztasunagatik: *une femme-enfant*, «emakume umea»; *monter une caisse au grenier*, «kaxa bat ganbarara igo»; *un à-côté*, «albo-ko arazoa, puntua» (*umea* nolakotasunezko adjektibo bezala erabiltzen da; *monter*, berez →iragangaitza, →iragankor gisa agertzen da hemen «eraman» →esanahiarekin; *à côté* →lokuzio adberbiala izendurik dator).

→Atzizkirik aurkezten ez duen eratorpen oro «eratorpen inplizitua» izendatuko da. →Hitzaz sartzen den →kategoria berria hitzetik beretik kanpo dauden →zeinu batzutan agertzen da: *negu gogorra, neguaren gogorra*.

Izenetan, bereziki emankorra izango da →metonimiaz baliatzea: *egurra, ohorea*, materi izena eta izen →abstraktua, izen →konkretu bilaka daitezke gauzak edo pertsonak adieraziz (*egurra eman dio; Aresti, gure literaturaren ohorea*).

Determinatua

Determinatu →kontzeptua, eta →betekizun horretarako hitz berezi bat dagoen hizkuntzetan, →artikuluari datxekio lehen-lehenik (espainiera, ingeles, alemaniera). Erreferentzial esan dezakegun izarrian sar daiteke kontzeptu hau; eta, →aditzari dagokion betekizun predikatzailerari aurkajarriaz, →izen-→sintagmari datxekio betekizun funtsezko hau: *gizonak lapikoa garbitu du*. Horrelako perpaus bat erabiltzen dugunean, gizon eta lapiko berezi eta konkretuei buruz ari garela adierazi nahi dugu; eta horietaz diogu *garbitu*-k azaltzen duen erlazioan daudela. Ez dira, dena dela, kontzeptu hau, batetik, eta «entzuleak ezaguna», edo-ta «jadanik aipatua», bestetik nahasi behar.

«X-en erailea bilatzen du poliziak» esaten dugunean, ez du horrek nahitaez adierazten poliziak →hiztunaren ustez pertsona hori nor den dakienik edo sinesen duenik.

Logikariek «yota» deritzon operadoreaz azaltzen du artikulua determinatu

bakarraren →adiera; eta, horretara, hau irakur genezake: «X-ren erailea den pertsona bakar hori». Horrelako izen-sintagma baten betekizuna hau da: →hizketaren baranoan baldintza hori betetzen duen pertsona bakarra aipatzea; alegia, elkarrizketa gertatzen den inguramendu pragmatiko edo egoeran aipatzea. Gauza bera esan daiteke →pluralaz; baina honetan gauza edo pertsona-multzo konkretua da aipagai.

Azalpen honen arabera gauza bat da ageri: ez dela egia artikulatu determinatua betekizun hori, are gutxiago betekizun hori bakarrik, duenik. Determinatuen artean sailkatu behar dira, era berean, zenbait →erakusle (*hau, hori, hura* versus *baten bat, zenbait, norbait, nor-nabi*, eta abar), zenbait →adberbio (*hemen, han, orain, orduan* versus *noizpait, nonbait*, eta abar), →pertsona-→izenordeak, eta abar. Horiak guztiok artikulatu determinatuaren menpekotasun berbera erakusten bait dute.

Beste alde batetik, forma berezirik ez duten hizkuntzak, bestelako adierazpidez baliatzen dira: →intonazioaz edo →hitzen ordenaz. Latinari dagokionez, horretara, *thema/rhema* (topic/comment) →aurkakotasuna eta determinazioa oso lotuta daudela erakutsi zuen Benvenistek. Eta *ist Johanni liber* perpausak «liburu bat dauka Joanesez» adierazten badu, *liber ist Johanni* perpausa honela itzuli behar da: «Joanesena da liburua».

Aipatutako sailean sartzen ez den betekizunik ere badu artikulatuak maiz. Azaldutako aurkakotasunak, esate baterako, gizabanako edo multzo berezi bati buruz ez-baina, orokorki, sail osoari buruz hitz egin nahi denean, gesaldu egiten dira:

- Gizona adimendun animalia da.
- Gizonak adimendun animaliak dira.

J. L. Iturrioz
Itz.: Txillardegui

Ik. MUGAGABEA

Determinatzailea

determinante / déterminant / déterminer

1. Determinatzaileak, zentzu zabalean, →izen-→sintagmaren barruan izenaren men-

pean dauden osagaiak dira, izen-sintagmaren osagai nagusia izena delarik. Kasu honetan, →artikuluak, →adjektiboak, izen-osagarriak dira determinatzaileak; h.d., izena (determinatua) aktualizatzen duten elementuak dira.

2. Zentzu hertsiaigo eta arruntagoan, determinatzaileak →morfema gramatikalen →klase bat osatzen dute, →generoan (dagoenean) eta →numeroan laguntzen dioten izenaren menpeko direnak. Determinatzaileak, zentzu honetan, artikulatuak, →edutezkoak, →erakusleak, →galde-adjektiboak, adjektibo mugagabeak eta →zenbakizkoak dira.

3. Gramatika →sortzaillean, izen-sintagmaren derrigorrezko osagaia da determinatzailea (Det laburdura):

IS → I + Det

Diakritikoa

diacritico / diacritique / diacritic

Berez transkribatzen duena ez baizik eta beste →fonema bat transkribatzen duela adierazteko, →alfabetoko →grafema →bakun bati eranstean zaien zeinu grafikoari esaten zaio zeinu diakritikoa (horrela, →azentu zirkunflexuak frantsesez, →aurreko (a)-ren eta →atzeko (α)-ren arteko →aurkakotasuna adierazten du batzutan; lehenengoa zirkunflexurik gabe idazten da, eta bigarrena zirkunflexu eta guzti).

Diakronia

Ferdinand de →Saussure-k, bere *Cours de linguistique générale*-n, hizkuntza aztertzeke bi era proposatzen zituen: bata deskribatzailea zen; hau da, hizkuntza bat, une konkretu batetan, nolakoa den agertzeke. Besteak, aldiz, bere historian zehar hizkuntza horrek nolako aldaketak izan dituen azalduko luke.

Lehen modu deskribatzaileari Saussurek analisi sinkronikoa zeritzon; eta bigarrenari, historikoari, analisi diakronikoa. Hizkuntza baten edozein fenomeno, une konkretu batekoa izan arren, lehenagotik datorren zerbaiten ondorioa den aldetik, ikuspegi batetik zein bestetik araka daitekeela pentsatzen zuen Saussurek, biok hizkuntza aztertzeke bide zientifiko eta elkarren osagarritzat hartuz.

Modu honetara, XIX. mendeko hizkuntzalaritza historikoak ahantzixea zuen ikerbide deskribatzailea birpiztu zuen.